

Balázs Géza

Öko, logosz, lingua

Föld. Ebben az írásban a Föld többször is szerepel majd nagybetűvel. Van eset, hogy ingadozunk a föld szó helyesírásában. Például: Visszatértünk a földre/Földre. Meddig lesz még élet a földön/Földön? Egy nyelvökológiai írásban a Föld nagybetűs szerepeltetése egyértelmű. Akkor is, ha a nagybetűzésnek alapvetően nem vagyunk hívei.

Sok változat – kevés változat – önreflexivitás. Idegen nyelv esetében tudjuk, anyanyelv esetében nem hisszük, hogy a nyelvtudást a használat tartja meg vagy fenn. Szükség van tehát a nyelvtudás mindennapi karbantartásra. Persze széles körben használt anyanyelvek esetében (néhány száz van csak ilyen a Földön a több mint hatezer nyelv között) miért is lenne szükség napi nyelvtanóra? Nos, arra valóban nincs szükség. Csak a nyelvhasználat tudatosítására. Arra, hogy képesek legyünk a mindenkori nyelvhasználatunkat a maga helyén értékelni, ha kell, javítani, helyesbíteni, jobban az alkalomhoz igazítani; a változatok, az új nyelvi formák használatában dönteni, hogy minél sikeresebb legyen az adott kommunikáció s kevesebb a nyelvi konfliktus. Tudományosan: az önreflexív (magunkat figyelő) nyelvhasználat kialakítása a cél. Mert ha erre nem törekszünk, bizonyos helyzetekben, műfajokban valóban „ellustulhat” a beszéd, egyre több gondolkodáshelyettesítő klisé (közhelyet) használhatunk, csökkenhet a rokon értelmű kifejezések száma, eleinte divatból, később megszokásból ügyetlen (magyartalan) nyelvtani szerkezeteket mondhatunk. Ezért cél az önreflexív nyelvhasználat.

Tudatosság – anyanyelvészet. Ehhez pedig szükség van az anyanyelv szabályainak, használati lehetőségeinek a tudatosítására. Az anyanyelvekben természetesen nagyon sok a közös, az általános emberi: tehát a minden nyelvre, vagyis az általában az emberi nyelvre igaz. Chomsky szellemes hasonlata szerint, ha egy marslakó a Földre érkezne, akkor elcsodálkozna, hogy az emberi nyelvek mennyire hasonlóak. Mi nem ezt gondoljuk a hétköznapi életben. Az anyanyelvek alapszerkezetükben nem, de egyebekben sokban eltérnek „az” általában vett emberi nyelvtől. Eltérnek például sajátos nyelvtanukban (vagy legalábbis egyes formákban), szókészletükben, nyelvi szokásaikban, hagyományaikban, kultúrájukban. Különbözik az egyes kultúrákban az anyanyelvhez fűződő viszony is. Ennek megismertetésére, tudatosítására szolgál – a kicsit nyakatekert összetétellel alkotott – „anyanyelvészet”. Ezért vannak az egyes országokban különböző erősségű, hangvételű nyelvi mozgalmak. A nagy anyanyelvi kultúráknak mintha kevesebb lenne a félnivalójuk..., de azért azoknak is akad. Amerikában is vannak nyelvi törekvések, mozgalmak.

„Hagyd békén a nyelvet!” Vagy mégse? A különféle nyelvi mozgalmak célja, hangvétele nagyon különböző. Még egy országon, anyanyelvi kultúrán

belül is. Ebből fakadnak a nyelvi viták. Vannak, akik semmit sem tennének az anyanyelvi kultúráért, nekik az a jelszavuk: „hagyd békén a nyelvet!” Mások harcosan védeni akarják, s leggyakrabban, leghamarabb az idegenszerűségek ellen kelnek fel, illetve a nyelv- és kultúraféltést fogalmazzák meg: „romlik a nyelv!” Bizonyos helyzetekben mindkét álláspontnak lehet igaza, de nem feledhetjük, azok, akik egy adott nyelvet féltenek, hasonló okból teszik, mint akik a természetet, a környezetet, tágabb értelemben, az embert, a világot kívánják védeni. A nyelvvédelem persze jóval megelőzte a környezetvédelmet.

Nyelvvédelem/környezetvédelem. A környezetvédők nagy jelszavai mind érvényesíthetők a nyelvi kultúra védelmére is: a cél a fenntartható fejlődés (nyelv), a kulturális (nyelvi) diverzitás (sokszínűség) megőrzése, s e cél érdekében gondolkodj globálisan, cselekedj lokálisan.

Egy ideje azon gondolkodom, hogy minden cikkem végére, függetlenül annak tartalmától, azt kellene írnom: de mindennél fontosabb, hogy megőrizzük a természetet, a környezetet, mert ha nem tesszük, akkor az összes többi tevékenységünk is hiába... Rendszeresen túrázom. Az elmúlt másfél évtizedben a magyar táj, különösen a települések környéke, de sokszor még a nagyon távoli környék is szemétkerakóvá vált. Megdöbbentő tapasztalni azt, hogy hová, hol és miféle szemetet, törmeléket szállítanak és raknak le egyesek.

Már 1987-ben leírtam egy cikkem címében: Nyelvi környezetvédelem. Ezért használom a „fenntartható fejlődés” mintájára a „fenntartható nyelv” kifejezést, és rokonszenvezem a kultúr- és nyelvökológiai törekvésekkel, s egyre többet beszélek nyelvökológiáról, illetve ökolingvisztikáról.

Meglátásom szerint a 21. században modern ökológiai és nyelvi szemlélet nélkül nem létezhet, nem maradhat fenn az emberiség. A tudományok társadalmi felelőssége is, hogy ezt elmondják az embereknek. Különösen az ökológia és a nyelvtudomány felelősségére hívom föl a figyelmet.

Periférián. Sebeők János 2003 kora nyarán azt írta az egyik napilapban, hogy a magyarországi választásokon a környezetvédelem témája a verbális perifériára került. Azaz: nem volt téma. Ha az ökológusok jóslatai – az esetleges túlzásokat, tévedéseket is leszámítva – csak részben is igazak, elkezdődött a visszaszámlálás. Nem értem, nem tudom, hogy csak néhány évtizeddel is előrelátó (magát és gyermekeit beleképzelő) politikus, (köz)hivatalnok, közgazdász, mérnök stb. hogy lehetne meg ökológiai szemlélet, sőt mindennapi ökológiai cselekvés nélkül. Kicsit később már értem: „Hja, mit tehetek én, egymagamban!”

Informatikai gyorsítás. Mivel a 21. század az informatika korszaka, s az információs robbanás, elérés, válogatás, kapcsolattartás mind a nyelv segítségével lehetséges, s várhatóan az informatika forradalmian átrendezi a nyelveket, sőt a nyelveken belüli viszonyokat is, aligha gondolhatjuk, hogy modern kommunikációs-nyelvi ismeretek nélkül bárki boldogulhatna. Már ma is többen dolgoznak Európában az informatikában, különböző nyelvi technológiai feladatokat végezve, mint a mezőgazdaságban.

Ennek ellenére a nyelvi felmérések, sőt „jóslatok” nem mindenben adnak okot túlzott derúlásra. Gyakorlati szövegértésben az utolsó harmadban (más

felmérés szerint az utolsó negyedben) foglal helyet a magyar lakosság. Tegyük mellé, hogy minden korábbinál több a lehetőség a nyelvi manipulációra; a „tisztességtelen” megtévesztő, sőt egyenesen „gyűlöletbeszédre”, a kommunikációs-nyelvi zavarok, konfliktusok száma pedig növekszik. Ezek egy része a megsokasodott kultúrák közötti érintkezésből fakad, de a „belső”, adott anyanyelven belüli kommunikáció zavarai is számottevőek.

Ökológia és nyelv. Az ökológiai és nyelvi problémák egyéb, globális (gazdasági, politikai, ideológiai) jelenségek eredményei. A két terület összekapcsolódására álljon itt néhány példa.

Az emberiség által kipróbált, állandónak hitt értékek kérdőjeleződnek meg. – Fölszámolódik a nyelvi hagyomány.

Hamvas Béla ironikus megfogalmazása szerint a Földön a csönd köre évente 16,5 km-rel szűkül. – A zajnak ökológiai és nyelvi (társadalmi) következményei egyaránt vannak. A zaj nyugtalanságot eredményez, a hangzavarban való kommunikálás csak kiabálás lehet.

Gyorsul a fejlődés, a fogyasztás. – Gyorsul a beszédtempó.

Visszaszorulóban a zöld terület. – Ugyanúgy tűnnek el a nyelvi színek (kifejezések, stílusok, műfajok, sikeres kommunikációs technikák).

Mindent előnt a szemét. – Egyszerűsödik, durvul, rongyolódik a nyelvhasználat.

Folyik a biológiai sokféleség (biodiverzitás) fölszámolódása. – Javában zajlik a kultúrák, nyelvek sokféleségének az eltűnése. Az UNESCO „jóslata” szerint a világ ma még korlátozottan meglévő kb. háromezer nyelvéből több mint kétezer-nyolcszáz ebben az évszázadban eltűnik.

A világon a fogyasztói egyenkultúra uralkodik el. – Egyetlen világnyelv van kialakulóban.

Ha optimista kedvemben vagyok, természetesen mindegyik állítás mellé tudok ellenérveket is felhozni. De a kritika nélküli optimizmus a felelőtlenek ideológiája. Egy ismerősöm szerint: hosszú távon lehet felelőtlenül optimistának lenni. A felelősségteljes gondolkodásba beletartozik az előre gondolkodás, sőt a féltés és a cselekvés is.

Ismét: tudatosság. A legfontosabb feladat pedagógiai: a tudatosság terjesztése. Ebben szerepe lehet az anyagi és információs fogyasztás mammonja elleni filozófiáknak: tudni kell, hogy ha többet birtokolok, bírok, attól nem leszek boldogabb (tájékozottabb), legföljebb mániákusabb. A boldogság és a szabadság éppen a burjánzó vágyak visszametszését jelenti. Ebből következhet a (fölszámolt, túlzó) fogyasztás tudatos csökkentése. Ugye, már mi is megismerkedtünk az „autómentes” vagy a „fogyasztáscsökkentő” nap programjával. A haladást, az előrejutást megkövetelő gyorsasággal szembe kell állítani a tudatos s jóval nagyobb energiát igénylő lassítást. Szükséges a visszavonulni, gondolkodni, emlékezni tudás, a kipróbált, az emberi agy befogadási sebességéhez jobban illő technológiák (szóbeli társalgás, olvasás, írás, játék – és közte természetesen a nyelvi játék) újra fölfedezése, élményé tétele.

A kulcs tehát az oktatás, az ismeretterjesztés. Minden szinten. A bölcsőtől a koporsóig. A környezetvédelmi, környezettudatos és a nyelvi ismeretterjesztés-

tésé. Csak a sokoldalú tudás, műveltség mentheti meg hosszú távon az emberiséget, ez a „fenntartható fejlődés” záloga. A műveltség ugyanis az egyetlen, amelynek gyarapítása nem ösztönöz pazarlásra, hanem éppen ellenkezőleg, a természeti, társadalmi, emberi, nyelvi kapcsolatok ápolásához, társadalmi felelősségtudathoz, tudatossághoz, általában: konfliktusmegoldáshoz, konfliktuskerüléshez vezet. A kultúra, a műveltség az embert gazdagabbá és felelősségteljessé teszi. Bizony létezik a közgazdaságtanon belül művelődés-gazdaságtannak nevezett tudományág – amely éppen ezeket a kérdéseket veti föl.

Az persze egészen más kérdés, hogy a gazdaság vezérelte világnak öntörvénye folytán szüksége van-e az érzékeny és tudatos emberre. Átléptük-e már azt a határt, hogy a jelenlegi ismereteink szerinti „legjobb” gazdasági-politikai formáció már öntörvényűen és megakadályozhatatlanul befolyásolja (korlátozza) a jövőnket, a jövőnket a Földön, vagy van még esélyünk nekünk, emberi közösségeknek másfajta megfontolásokra? Például kezdve saját környezetünk, lakóhelyünk, utcánk, kultúránk, nyelvünk védelmén...

Ha tudományaink, mindennapi cselekvéseink nem találkoznak az ökológiai és a nyelvi gondolatban, a visszaszámlálás föltartóztathatatlanul folytatódik. Ebben az esetben természetesen mindegy, hogy angolul vagy magyarul számolnak.

Nyelvi környezetszennyezés, nyelvi környezetvédelem. Mit is írtam a nyelvi környezetvédelelről 1989-ben: „A nyelvi környezetszennyezésnek is vannak veszélyességi fokozatai. Az autószerelés közben odavetett káromkodás miatt még semmiképpen sem kell riadót fújni. Ha egy autóbusznyi utast vonnak nyelvi terror alá ocsmány beszédű emberek, már szükséges lenne beavatkozni. Ám ha százazrekhez-milliókhoz szóló plakátokon veszünk észre nyelvromboló törekvéseket, kötelesség a megszólalás.”

Ekkor 1989-et írtunk. Azóta olykor kaptam egy-egy lenéző oldalvágást, hogy micsoda butaság nyelvi környezetvédelelről beszélni. A környezetet lehet szennyezni, ezt senki sem vitatja. Mindenki saját bőrén érzi, ha mondjuk ráveszi magát, hogy megfürödjön a Dunában. Pedig még húsz évvel ezelőtt is milyen jót úszhattunk benne. Tehát a környezetszennyezés létezik. Nyelvi környezetszennyezés azonban nem létezik, mert a nyelvet nem lehet beszennyezni, tönkretenni – vallják nem is kevesen a nyelvészek közül. Ennek nyilvánvaló oka pedig az, hogy a nyelv a kommunikáció eszköze; húsz éve is megértettük egymást, most is megértjük egymást, a nyelv nem olyan, mint a Duna!

Nem vitatom, hogy a *nyelvi környezetszennyezés* kifejezésben (amelyet lehet, hogy én találtam ki) van némi költői szándék. Hatáskeltés céljából alkottam meg ezt a képet. És mint minden képszerű elem: kellően többértelmű. Nem is tudományos, bár a tudomány azért szereti a metaforákat. Metafora az agrároló, a feketepiac, az áresés, a fogyasztói kosár, a leányvállalat, a koszorúér, de hogy a nyelvészetnél maradjunk: a kötőszó és a körmondat is.

A nyelvi környezetszennyezés elsősorban a nyelvhasználatban felbukkanó, zavart, konfliktust, feszültséget, agressziót keltő, illetve a totális félreértést és meg nem értést mutató nyelvhasználati módokra vonatkozik. A nyelvhasználatban ugyanis ezernyi finomság van: amelyek segítségével lehet okosan érvelni, világosan tájékoztatni, babusgatni vagy éppen bántani. Szokatlan, fölösleges

vagy akár teljesen magyartalan, nyelvünk hagyományaiiba nem illeszthető formák tömeges terjesztése: ez bizony nyelvi környezetszennyezés (illetve indokolhatóan, de túlbonyolított helyesírással: nyelvikörnyezet-szennyezés!). Nem az ironia, nem a nyelvi tréfa, nem a kifejezés szabadsága, még csak nem is a szleng ötletessége ellen érvelek! Nem, nem baj, ha nem minden megnyilatkozásunk „kristálytisztá”. Otthon szabad tréningben, uram bocsá’ köntösben tartózkodni. De ha vendéget várunk, helyesebb, ha a jobb, ha nem is a legjobb ruhánkat vesszük fel. A legjobb ruhát, már akinek van, a legnagyobb eseményekre tartogatjuk.

Ugyanígy vagyunk a nyelvhasználattal is.

Ezért kell tudatosabban használni a nyelvet, az anyanyelvet. Mert a társadalom és a helyzetek tagoltak. Alkalomhoz illeszkedjék a forma! És legyen mindig megfelelő forma!

A Kulturális Környezetért Mozgalom. Örömmel tapasztalom, hogy 1989-es fölvetésem korszerű lehetett, mert 1996-ban, igaz, nem Magyarországon, hanem Amerikában, a Missouri állambeli St. Louisban létrejött a CEM, magyarul: a Kulturális Környezetért Mozgalom, a világhírű médiakutató, a hazánkban is sokszor megforduló George Gerbner vezetésével. A résztvevők megvitatták a Népek Kommunikációs Chartáját, amelyben olyan témakörök szerepelnek, mint a független műsortermelés, a médianevelés, a médiairadalom, az egészségkultúra ápolása, az erőszak kérdése a médiában stb. Alapvető célkitűzésük, hogy: terjesztődjék a médiatudatosság, a kritikai médiafogyasztás, népszerűsödjenek a médianevelési erőfeszítések... legyen állampolgári részvétel a helyi, nemzeti és nemzetközi médiapolitikában.

A szabványokkal szemben a helyi értékekre, hagyományokra kívánja helyezni a súlyt a Kulturális Környezetért Mozgalom.

Örülök ennek a mozgalomnak, mert az értelmiségi szerepvállalás fontos jelének érzem. Valóban, a kulturális környezet éppen annyira védendő, és hiszem, hogy védhető, mint a nyelvi környezet. A kettő egyébként feltételezi is egymást. Hiszen a kultúra legfontosabb összekötő kapocsa: a nyelv. Mivel ez a mozgalom Amerikából jön, talán jobban hisznek most már nekem is.

Azt persze, Vörösmarty Mihállyal egyetértve nem tudom, hogy „Ment-e A könyvek által a világ elébb” – de egyben majdnem biztos vagyok (talán felelőtlenül):

*Mi dolgunk a világon? küzdeni
Erőnk szerint a legnemesbékért.
Előttünk egy nemzetnek sorsa áll.
Ha azt kivittuk a mély sülyedésből
S a szellemharcok tiszta sugaránál
Olyan magasra tettük, mint lehet,
Mondhatjuk, tévén őseink porához:
Köszönjük élet! áldomásodat,
Ez jó mulatság, férfi munka volt!*

Talán kicsit közelebb kerültünk ahhoz, hogy mi dolgunk a Földön. Kulturális és nyelvi ügyekben is.